

DÉLVIDÉKI SZEMLE

1943 MÁRCIUS

II. ÉVF. 3. SZÁM.

Szeged neve

SZEGED nevének eredetével már sokan foglalkoztak. A számbavehető magyarzatokat két csoportba oszthatjuk.

Már DUGONICS (Etelka 1791 I. köt. 198) a *szöglet* szóból származtatta: „azon Helységek, mellyek egy nevezetes folyó víznek a' másikba omlása mellett, avagy onnatt nem igen meszsze építettének, a' földnek ott lévő Szegellete miatt a' Magyarok *Szegnek*. *Szegednek*, *Szegelletnek* mondgyák.“ A DEBRECENI GRAMMATIKA (1795. 282) is a *szeg* (angulus) szó -d képzős származékának tartja a *Szeged* szót: „*Szeged*, talán a hol a Tiszának szegi van“. KRESZNERICS (Magyar Szótár 1832. II. köt. 210) szintén a *szeg* szóval hozza összefüggésbe. KASSAI szerint is a *szeg* (angulus) szóból ered (Szókönyv 1835. 4:473): „*Szöged*. Nomen pagi: Sajó Szöged. Qvasi Angulus fluvii Sajó in Comit. Borsod (Ad distincti-onem Civitas Lib. Regiaqve ad Tibiscum Szeged nuncupatur“.)

Újabban is többen így magyarázták a *Szeged* név eredetét. Így VARGA FER. (Szeged város története 1877) szerint: „Szeged tősgyökeres magyar név, összetéve a Maros és Tisza összefolyása következtében keletkezett „*szeg*“ szóból s a hajdan főneveket alkotó „*ed*“ ragból a hazánkban létező temérdek ilymódon alakult helynevek mintájára; minők Árpád, Borsod, Füred stb... Hogy e helynév-alakítás nem példa nélküli, mutatja a borsodmegyei *Sajó-Szeged* neve, mely ugyanazon körülménynek, t. i. a Sajó és Maraszt összefolyása következtében támadt *szegletnek*, vagy helyesebben *szegnek* köszöni eredetét. De e két Szegeden kívül vannak még más városok és helységek is, amelyek nevöket szintén a két folyó, vagy más víz-alakította *szeg* szótól veszik. Ilyen pl. a Szegedhez közel eső *Szegvár* a Kurca vízének Tiszába ömlésénél; úgyszintén a pestmegyei *Tőszeg* is, melynek határát a Tisza s egy épen alatta folydogáló vizecske öntözi“ stb. 10—11. l.

SZABÓ MIHÁLY (A szegedi nyelvjárás története. Szeged 1898. 27.) a többi közt ezt vallja *Szeged* nevének eredetére vonatkozólag: „*Szeged* oly helység, vagy város, mely a Tisza azon hajlatánál fekszik, melynek átellenében a Maros folyó a Tiszába *szeg* alakban ömlik, vagy helyesebben *beszegel*, még rövidebben *szegel* — népies kiejtéssel *szögel*“. Amit még mond *Szeged* nevének közelebbi eredetéről, az délibábos volta miatt nem vehető figyelembe.

A szög (angulus) szóból magyarázta Szeged nevét BUDENZ (Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana 262), CSÁNKI (Magyarország történelmi földrajza I. 677.), VIRÁGH R. (Magyar helynevek eredete 1931. 78) stb.

Szeged neve számbavehető magyarázatainak második csoportját azok alkotják, amelyek szerint ez a név a sziget szóból származik. E magyarázat főképvisezője REIZNER JÁNOS (Szeged története 1897). Fölfogásának lényege a következő: „Hogy a „Szöged“, „Szüged“ név nem más, mint szigetet jelent, elég arra utalnunk, hogy Szeged nemcsak az alapítás korában, de századokon keresztül valószínűleg sziget volt, a Tisza árterének szigetein feküdt... E sziget-csoportokon éltek a honfoglalás előtt itt letelepült népek s e szigeteket szállták meg a honfoglaló ősök is... Még a XV. században is a város több külön szigeten feküdt s e szigetek lakói külön községet képeztek... Alsóváros egy szigeten feküdt s nagyobb vízáradások alkalmával a víz minden oldalról körülfogta... A vár és a belváros ismét külön szigetet képezett. Felsőváros pedig különböző nagyságú s egymáshoz közelebb vagy távolabb eső hét szigetből állt... E szigetekről nyerte Szeged elnevezését... Ha Szeged attól nyerte volna elnevezését, hogy ott a Tisza szegelledt, szögödött, szögletet képezett, kanyarodott, akkor igen sok más Szeged helynévnek kellene még lenni, mert a Tiszának szögellése megszámlálhatatlan. Ugyan ily körülmény okából lehetetlen, hogy Szeged neve a Zege, helyesebben Cege vagy Cseke szóból származott volna, mely szavak egyaránt kikötőt és halászó helyet¹ jelentenek. Miért nincs a Tisza mentén több Szeged helynév, mikor itt temérdek volt a halászó és alkalmas kikötő hely? ... Ha a Borsód-megyében a Sajó és Maraszt összefolyásánál fekvő, — úgy az Abaúj-megyében Oltván, Kazafölde és Seleb közt egy 1392. évi oklevél följegyzése szerint létezett Zege helyneveknek, hely- és vízrajzi körülményeit vizsgáljuk, meggyőződhetünk, hogy ezen helyek is Szeged elnevezésüket nem a vizet összeszögellésétől, nem a kikötő vagy halászó helytől, hanem a szigetszerű fekvéstől nyerték. A Szeged, Szöged, Szüged szó tehát nem más, mint a mai sziget szónak ősi hangzása.“ 30—32. l.

Vizsgáljuk meg tehát nyelvi szempontból, még pedig hangtörténeti és jelentéstörténeti szempontból: megállja-e helyét valamilyen a magyarázatok e két csoportja közül, vagy pedig más magyarázatot kell keresnünk?

Szeged nevének hangtörténeti vizsgálatához e név legrégebbi alakjait kell alapul vennünk. Ezek a következők:

1138: Legrégibb eddig ismeretes adatul Szeged nevére a dömösi prépostság alapítására vonatkozó 1138. évi adománylevelében előforduló *cegedi* szót (KNAUZ Mon Strig. I. 90. JAKUBOVITS—PAIS: Ómagyar Olvasókönyv 29), szokták emlegetni, ez a prépostság Győben levő egyik jobbágyának neve. Ezt a szót úgy szokták értelmezni, hogy *szegedi* származású. Lehet azonban, hogy itt nem a Szeged helynévvel van dolgunk, hanem a *szeg* = *Nagel* vagy *braun* szó -*di* kicsinyítő képzős származékával; az -*i* a szó végén talán nem melléknévképző, hanem tövégi magánhangzó. A *szeg* és *sziget*

szó régen mint személynév is előfordult: *Michaelem dictum Zeg* 1399 ZICHY Okmtr. 5:102 *Sciget* 1186. OklSz. *Ziget* 1278. JERNEY: Magyar Nyelvkincsek I. 130. Vö. BÁTKY: Föld és Ember VII. 197.

1183: in *Sigeddin*. SZENTPÉTERY Regesta 136.

1199: III. Ince pápa oklevelében: et Magister I. archidiaconus *Seghedien-*sis. FEJÉR Cod D. III. 356—7.

1217: *Zegedin*. SZENTPÉTERY Regesta 324.

1222: in *Scegved* (= Szeged). KNAUZ Mon Strig. I. 235.

1233: in *Zegedyn*. KNAUZ Mon Strig. II. 293.

1247: Antonio Archidiacono *Sceguediensi*. Árpádk. Új Okmt. VII. 241.

1263: Thoma *Zygediensi*. FEJÉR Cod D. IV. 3:178—9.

1289: Iacobo *Scygidieni*. FEJÉR Cod D. V. 3:472—3.

1297: Johanne *Sykediensi*. Árpádk. Új Okmt. XIII. 603.

1308: Siluestro *Zygediensi*. Anjouk. Új Okmt. I. 144.

1317: in *Zugudino*. KNAUZ Mon Strig. II. 734.

1332—7: *Chogediensis* (= Szöged), *Chegediensis*. Mon Vat. Hung. Series I. Tomus I. 174.

1581: *Segidinum* BONFINI: Rerum Ungaricarum decades (frankfurti kiad.) 704. I. REIZNER (i. m. 30.) szerint az 1568. kiadásban: *Sigid* van.

A Szegedi család neve előfordul *Zygedy* alakban is 1435. CSÁNKI I. 787.

I.

A szig, szüg, szeg, szög téralakot (angulus, Ecke, Winkel) jelentő szó gyakran előfordul helységek, falurészek (utca, házsor, vö. az utóbbiakra PAIS D. MNy. 19:48. 30:126. MELICH Nyr. 31:496. MTsz.), mezőrészek, erdőrészek elnevezésére.

Zeg 1332—7 *Zewg* 1479 a mai Bodrog-Szög. Zemplén m. Csánki 1:363. — *Zugy*² 1370 *Zegy* 1409 a mai Szegi-long. Zemplén m. CSÁNKI i. m. 1:363 — *Zeegh* 1423 a mai Szegvár? Csongrád m. CSÁNKI 1:683.

Zeguholmu. Anonymus. A Sebes Körös és a Berettyó összefolyásánál. Nyr. 46:40. Békés m. Vö. PAIS D.: Magyar Anonymus 1926. 139 *Sceguholm* villa 1211 Vár Reg. 260 *Zigholm* villa 1222 Vár Reg. 282 *Zegholm* 1330 körül *Zughalm*² 1332—7 CSÁNKI 1:654.

Zegthelegu, 1211 ERDÉLYI L.: A tihanyi apátság története I. 511. *Zegh*?

Zyglygeth 1408 CSÁNKI 3:14 *Sugliget*² 1300 Hazai Okmtr. 8:408 *Zugliget*² 1308 Uo. 4:116 *Zwgligeth* 1420 CSÁNKI 3:103 *Zeglygeth* 1344 CSÁNKI 3:14. 1408 CSÁNKI 3:103 *Zegligeth* 1420 CSÁNKI 3:103. 1445, 1465 CSÁNKI 3:15. 1556 Lev T. 1:206 1578 ERDÉLYI: A tih. apáts. tört. I. 725 *Zeglegeth* 1121—1420 MNy. 23:362 Zala m. = silua angulosa. MNy. 23:75. Vö. még a név alakváltozataira MAKAY: A Balaton a történeti korban. (A Balaton Tudom. Tanulmányozásának Eredményei. Kiad. A M. Földrajzi Társ.) 1913. 188. *Szigligetet* a latin oklevelekben mint *insulat* emlegetik: IV. Béla 1260. évi oklevelében: *quandam insulam in Balatino existentem ubi quidam mons munitioni aptus existit*. SÖRÖS P.: A pannonhalmi főapátság tört. 1903. II. 309 V. István ifjabb király 1260. oklevelében: *quandam insulam in Balatino existentem*. Uo. 310 IV. Béla 1262: *insulam que fuit Kaliani iuxta Balatinum simul cum monte*

in eadem existente. Uo. 319 IV. Béla 1263: cuiusdam insule que fuit Kaliani iuxta Balatinum. Uo. 322 Szigliget halomcsoportja valamikor sziget volt. CHOLNOKY J.: Balaton. (A Magy. Földr. Társ. Könyvtára.) 35. l. „Keskeny nyakú félsziget lehetett már a magyar időkben, amikor a nevét kapta.“ CHOLNOKY J.: A Balaton hidrografiája. (A Balaton Tud. Tanulmányozásának Eredményei. Kiad. A Magy. Földr. Társ.) 1918. 4 MAKAY B. i. m. szerint a Balaton vízszínmagassága „számtalanszor változott, hol emelkedett; hol meg süllyedt és Szigliget sziget jellege — Tihannal együtt — e szerint változott át egész vagy félszigetté. Szigligetet, mint szigetet is, három oldalról inkább csak csekély vizű zombékos, vizenyős rét, nem pedig állandó tóvíz környezte.“ 188 „Sziget minősége csak időleges volt, csakis a tó vízszínmagasságának állásától függött s ennek apadásával a tó medre a sziget északi, nyugati és keleti oldalán kezdett beiszaposodni, a sziget ellenben lassanként összefüggő egészet alkotni a szárazfölddel.“ 189 „Szigliget szónak eredete a szeglet- és hajlattal rokonjelzésű „szeg“ szónak a ligettel való összetételében keresendő még abból az időből, amikor Szigliget csak a tóba mélyen benyúló félsziget, a földségnek feltűnően kiugró szeglete volt.“ 188 Vö. még a név eredetére CHOLNOKY i. m. 97.

Szegliget, Szögliget, Szigliget ma *Szögliget* Torna m. LIPSZKY Repertorium 1808. 627 *Zegliget* 1430 körül. CSÁNKI 1:240.

Szegfalu: Nobiles de *Zygy* Poss. *Zygy* 1274 Poss. *Zegfalu* 1329 CSÁNKI 3:103 Zala m. *Zegffalu* 1479 FÜSSY T.: A zalavári apátság tört. 1902. 552.

Szugagh 1698 (Szügág, Szögág) pusztá, falu. Baranya m. ERDÉLYI L.: A tih. apáts. tört. I. 422.

Szegvár a Kurca és a Kórógy összefolyásánál. Csongrád m. Zala m. Nyr. 46:60 LIPSZKY Repertorium. Vö. följebb és BÁTKY: Föld és Ember 7:197.

Siluum *Zewgerde* 1412 Oklsz. *Zewgreth* 1473 Oklsz.

berekzeg 1138 *beregsczeg* 1223 *Beruczegu* 1211 *Berucscig* 1203—1254 *Berugscug* 1214 Oklsz. EtSz. *Keuzyg*, *Molunzug* 1256 *Keuzug* 1327 Oklsz. *Küküllőszög* a Kis-, Nagy-küküllő összefolyásánál. Alsó-Fehér m. *Garamszeg* Zólyom m. stb. Nyr. 46:60. *Bakonzegh* 1438 Bihar m. CSÁNKI 1:603 MNy. 23:569. Poss. *Paakazyg* 1336 *Pokazyk* 1381 CSÁNKI 1:100 Zala m. ma *Pákaszeg*. *Zalazug* 1329 *Zalascyg* 1335 *Zalazegh* 1439 CSÁNKI 3:125. Mezőrészek: *celeu ceg* = szőlővel beültetett szögletszerű terület. 1193 MNy. 31:164 Oklsz. *Gyakor-szeg*, *Bálintszeg* stb. A szeget a Túr kanyarulatai képezi(k). Nyr. 3:382 MTsz. *Erdőrészek*: *Lapos szeg*, *Keskeny szeg*, *Nagy szeg*, *Borzsa szeg* stb. Nyr. 3:382. Vö. még KRESZNERICS Szótárában, LIPSZKYnél, VARGA FER.: Szeged város tört. 1877. 11. A Tisza szegeire vö. REIZNER: Szeged tört. 32 Zala m.-ben is sok *szeg* végű helynév van, különösen a novai járás északi részén: „a szegek országa.“ VISKI: Etnikai csoportok, vidékek. 1938. 4. l. A Szamosháti szegeire vö. CSÜRY: Szamosháti Szótár.

A *Szigid*, *Szigid*, *Szügüd*, *Szeged*, *Szöged* névváltozatok hangtörténetileg és jelentéstörténetileg kifogástalanul származtathatók a *szig*, *szüg*, *szeg*, *szög* (= szöglet, angulus, Ecke, Winkel) szóból. A

szeg szó itt felsorolt hangváltozatai mind a *szig* alakra vihetők vissza. A magyar hangtörténet azt mutatja, hogy az *-i*-ből egyrészt ajakhangú *ü* lett az ősmagyarban még a honfoglalás előtt (*szüg*), másrészt az *-i* egy fokkal nyiltabb *e*-vé lett az Árpádkor folyamán (*szeg*). Az *ü* az Árpádkor vége felé egy fokkal nyiltabb *ö*-vé lett (*szög*), az *e* az *ö*-ző nyelvjárásokban ajakhangú *ö*-vé (*szög*). Vö. GOMBOCZ: Magyar hangtörténet.

A *szeg* (= szöglet, angulus) szó eredetére több vélemény merült föl a nyelvtudományban (vö. BÁRCZI SzófSz. 294):

1. A *szeg* szó ugor eredetű; vö. osztják *song* = szöglet, sarok, ebben az esetben a magyar *szeg* szót a *zug* magashangú változatának kellene tartani, ez hangtani szempontból kifogásolható. 2. A *szeg* (= inflectere, einbiegen) igéből való igenév, ez nem valószínű, vö. alább a *sziget* szónál. 3. Átvétel valamely szláv nyelvből, ez hangtani okokból sem valószínű. 4. Legvalószínűbb, hogy a *szeg* (= szöglet, angulus) a *szeg* (= clavus, Nagel) szóval azonos; minthogy ez utóbbinak jelentése *ék*, könnyen érthető *szeglet* jelentése is. A *clavus*, *Nagel* jelentésű *szeg* szó ősmagyar szó, a vogulban is megvan és éket, faszegét jelent ott. SZINNYEI: Magyar Nyelvhasználat 1927, 146 BÁRCZI SzófSz. 283.

Ennek a *szig*, *szüg*, *szeg*, *szög* (= szöglet, angulus, Ecke, Winkel) szónak *-d(i)* helynévképzős (vö. az utóbbira SZINNYEI i. m. 102 SIMONYI: Tüzetes magyar nyelvtan 555) származéka a *szigid*, *sziged*, *szügüd*, *szeged*, *szögöd* köznévi, ennek eredeti jelentése csúcsban, szögben, szögletben, ékben végződő térség, Landspitze, Landecke. Ezt tulajdonnévül, azaz helységnévül is használták. Így keletkezett a *Szeged* helynév is.

II.

Mások szerint — mint följebb láttuk — *Szeged* neve *sziget*et jelentett, *Szeged* szigetszerű fekvésétől kapta nevét, a *Szeged*, *Szögöd*, *Szüged* szó nem más, mint a mai *sziget* szónak ősi hangzása. REIZNER: *Szeged története* I. 30, 32. E magyarázatra azt kell mondanunk, hogy *Szeged* neve hangtörténetileg valóban összefügg a *sziget* (= insula) szóval, mindkettő a *szig*—*szeg* (= szöglet angulus) szónak *-d* helynévképzős származéka: *sziged* > *sziget*, *Szeged*, azonban a *sziget* szó eredeti jelentése nem engedi meg a REIZNER-féle magyarázatot, amely szerint *Szeged* nevét szigetszerű fekvésétől kapta.

Vizsgáljuk tehát meg, mi lehetett a *sziget* szó eredeti jelentése. Ezt a szó eredete, etimológiája alapján tudjuk megfejtetni.

KASSAI J. (Származtató, 's gyökeresző Magyar-Diák Szókönyv. 1835. 4:383) a *sziget* szót a *szeg* (= szel, scindit, frangit) igéből származtatta. „Szeget: Nomen antiqvatum loco Sziget: Insula (Pesti Gáb. Szabó p. 211, nam Insula, isolatus terrae locus per aquas, ceu Segmentum.) Ex szeget factum Sziget E litera permutata cum I, sicut loco Nékje dicitur néki (ipisi).“

BUDENZ (Magyar-ugor összehasonlító szótár 284) szerint is a *szegni* (= frangere, inflectere, einbiegen) igéből való *-et* képzős nomen verbale a *sziget* szó, s tkp. földnyelvet (Land-ecke, Land-spitze)

jelent. Ugyanebből az igéből való deverbale szerinte a *szeg*, *szög* = Ecke, angulus, ennek jelentése szerinte tkp. „vonál-, irány-törés, meghajtás“. SZAMOTA I. (A tihanyi apátság 1055. alapítólevele 1895. 22) is -et képzős deverbális származéknak tartotta a *sziget* szót (vö. *szakad-at*, *kel-et*).

Vö. még a *sziget* szó eredetére: DEBRECENI GRAM. 1795. 282. KRESZNERICS Szótár II. 221. CZUCZOR—FOGARASI Szótára.

KASSAI-, BUDENZ-, SZAMOTÁ-nak a *sziget* szó eredetére vonatkozó magyarázata nem helyes. Sem a *szeg* (angulus), sem a *sziget* (insula) szó nem származtatható a *szegni* (= frangere, scindere, inflectere) igéből, mégpedig hangtani és jelentéstani okokból. A *szeg* igét ma nyílt *e*-vel ejtik és régen is nyíltan ejtették: *zèg* (Bécsi K. 37 stb. PÜNKÖSTI M.: A Bécsi K. *e*-féle hangjainak helyesír. 1913. 25. Münch K. 43 stb. Vö. BARTA B. NyK. 45:320 CzF. 5:1104 A *szegni* (= frangere, scindere, inflectere) igéből sem a *szig*, *szüg*, *szeg*, *szög* (= angulus, Ecke), sem a *sziget* (= insula) szó hangalakja nem magyarázható meg, mert nyílt *e*-ből nem lett volna *i*, *ü*, *e*, *ö*.

Jelentéstani szempontból sem magyarázható a *sziget* szó a *szeg* igéből. A *szegni* ige eredeti jelentése: frangere, rumpere, törni; a ‚válni, scindere, zerschneiden‘ jelentés, melyből KASSAI indult ki a *sziget* szó magyarázatában, későbbi jelentésfejlődés útján jött létre; az ‚inflectere, einbiegen‘ jelentés, melyből BUDENZ indult ki, szintén későbbi. A jelentésfejlődésre vö. NySz., CzF (ez nem mindenben helyes), HORGER MNy. 23:577 Finnugor megfelelőire vö. BÁRCZI SzófSzót. 283.

A *sziget* szó végső elemzésben a *szig* (= clavus, Nagel) szóból ered, ez fölvevett „szöglet, angulus, Ecke, Winkel“ jelentést (BÁRCZI SzófSz.). Ennek a *szöglet*, *angulus* jelentésű *szig* szónak -d(i) helynévképzős származéka a *sziget* szó. Vö. *Zygedfew*. 1295 Fejér m. CSÁNKI 3:35. Oklsz. *szèged* Esztergom, *szòged* MTsz. = *sziget*. Ezek újabb zöngésülések is lehetnek.

A szóvégi *d*-ből zöngétlenedéssel *t* keletkezett: *sziged* > *sziget*, miként más esetekben is: *zsinat* < *zsinad*, *pajót* < *pajod*. Korlát < olasz *Corrado* (Conradus), *Bernát* < egyh. latin *Bernardus*. MELICH MNy. 8:152. EtSz. BÁRCZI SzófSzót. FEKETE A.: A magyar zárhangok története 1927. 22. *Barját* (Barjád), *Borsot* (Borsod) EtSz. *Forcud* — *Forcot* személynév 1211 PAIS D. MNy. 12:366 GÁCSER I.: Az 1211. tihanyi összeírás helyesírása és hangtani saj. 1941. 31. *Moglout* (Maglód) helynév 1095 Oklsz. CzF. Vö. még a zöngétlenedésre: SZINNYEI MNy. 11:9 NyK. 44:469 MELICH MNy. 12:214 PAIS D. MNy. 27:175 LIGETI uo. 29:157 JUHÁSZ J. 32:225 ZÁDOR Nyr. 43:118.

A *szeg* (szöglet, angulus) szóval hozták összefüggésbe a *sziget* szó eredetét mások is. Így:

BARÓTI SZABÓ DÁVID (Kisdéd Szótár 1792. 211): „Szeget*: sziget, szeg. A' szegetbenn (szegbenn) kiszállottak“.

BOROVSKY S. (A honfoglalás története 1894. 98): „A vízzel körülvett földtér neve a magyar nyelvben *sziget*, melynek régi alakja *szeget*... Ennélfogva e szónk a *szeg* tövel függ össze, mely helyneveinkben szegletet, hajlatot jelent. E szerint Szeg, Kékszeg, Sár-

szeg, Tószeg és Szegfalva helységeink vizek mellett fekszenek. A hevesmegyei Szeg pl. 1395-ben *villa iuxta fluvium Tycie* alakban említetik.“

BALASSA (SIMONYI: Tüzetes Magy. Nyelvtan 1895. 92): „szög, szöglet hozzátartozik sziget.“

Hogy a sziget szó a szig (= szöglet, angulus) szóból származik, a mellett szól az is, hogy a sziget szónak éppoly alakváltozatai vannak, mint a szig, szüg, szeg, szög (= szöglet, angulus) szónak: zègèt (szeget = insula Bécsi K. 72 rendszeren: zigèt 163 *zeeghetbelyeknek* Érdy K. 377 *zyghet* uo. 551 Cretaba (Creta neuew segetben). KOMJÁTHI Sz. Pál lev. (Akadémiai hasonmás kiad. 401. l.) Rendszeren így fordul elő nála: Crethaneuew *zygetnek*; az *zygedben*. Uo. 398. *Batazegete* 1324 Zichy Okmt. 1:266. A mai népnyelvben is előfordul *szèget* = sziget. Háromszék. Vadr. 517 MTsz. *szeged, szeget, szüget, szöged, szöget*. MTsz.

A sziged (> sziget) szó tehát a szig (= szöglet, angulus) szóból való eredete következtében eredetileg csúcsban, ékben, szögben végződő térséget, földhátat jelentett. Ez a jelentés újabban is előfordul még Háromszékben: „Szèget = sziget, vízkonyarodásnál v. határszélnél való térszeglet.“ Vadr. 517 MTsz. Ez a szögalakulat keletkezhetik két hegy, halom, út³ összetalálkozásában vagy két folyó összefolyásánál⁴; folyókanyarulatban⁵ (= félsziget), szög-, ékalakú földnyelvnek vízbe (tengerbe, tóba, folyóba) való benyúlása következtében⁶ (= félsziget); földhátnak folyóvízben való képződése által a folyónak két ágra szakadása és e két ágnek újraegyesülése következtében. Ily földhát a vízfolyás következtében egyik vagy mindkét végén rendszeren szögben szokott végződni⁷ (= folyami sziget); más vízben (tóban, tengerben, mocsárban) is képződhetik szögben végződő földhátból sziget. A sziged > sziget, szeged stb. szó ezen jelentéseiben tehát az uralkodó képzet: szögben, ékben végződő földterület.

Hogy a magyar sziged szó szög-, ékalakú félszigeten kívül szögben, ékben végződő szigetet is, tehát rendszeren folyami szigetet is jelenthetett eredetileg, arra a szó etimológiáján kívül talán az a körülmény is utal, hogy a magyar szó átkerült a tót nyelvbe, még pedig KNIEZSA (vö. Melich—Emlékk. 198) megállapítása szerint legkésőbb a X. sz. vége előtt. A tót nyelvben a magyar szó *szihoty* hangalakot öltött (a hangfejlődésre vö. KNIEZSA uo.) és ott ma is folyóban levő szigetet jelent, más sziget neve a tótban *ostrov* (eredetere vö. VONDRÁK: Vergl. Slavische Gram. 1924 I. 369. 497).

A *szigedi, sziged szó a honfoglaláskor és utána a hozzá közel eső időben szög-, ékalakú félszigetet és szögben, ékben végződő szigetet (rendszeren folyóban, ritkábban más vízben is) jelenthetett. A szó jelentésének uralkodó képzete (szögben, ékben végződő földterület) idővel háttérbe szorult és helyébe a minden oldalról vízzel körülvett földterület képzete lépett, akár szögben, ékben végződött (= folyami sziget), akár nem (rendszeren tengerben, tóban, mocsárban). Tehát a sziget szó ettől kezdve nem-szögben, nem-ékben végződő szigetet is kezdett jelenteni. Pl. az tonak nemynemew *zygete*be. JókK. 26.

A magyar *sziged* > *sziget* szó nem a közös finnugor vagy ugor korszakból származik, hanem a magyar nyelv külön életében fejlődött, még pedig nagyon régen. Abból hogy legkésőbb már a X. sz. vége előtt átkerült a tót nyelvbe a magyar szó, valószínű, hogy honfoglalás előtti alakulat, csakhogy akkor valószínűen még csak földnyelvszerű félszigetet és szögben, ékben végződő folyami szigetet jelenthetett. A finnugor népeknek a Volga folyó hajlása és az Urál hegység között elterülő őshazája területén nem volt tenger, a tengerrel a magyarság kaukázusi őshazájában a Fekete-tenger partján ismerkedett meg, ott vette át a bolgártörök nyelvből a *tenger* szót is. A magyar nép inkább folyók mellett élt, inkább ezekkel kapcsolatban volt szüksége a félsziget és sziget fogalmának nyelvi kifejezésére. Oly sziget elnevezésére, mely rendszeren nem szokott szögben, ékben végződni, tehát leginkább tóban, mocsárban, ártérben levő sziget elnevezésére más szavai lehettek. MÉSZÖLY kimutatta, hogy régen az *or*, *orom* szót használták vízben, mocsárban kiemelkedő szilárd, kemény sziget fogalmának nyelvi kifejezésére, ebből lett az *ormágy* szó. Ez nemcsak régen jelentett kemény szigetet, hanem ma is használja még a nép így. A *hegy* szót is használja ma a nép ily értelemben. Vö. MÉSZÖLY: Az Ormán-ság szó finnugor eredete. MNy. 27:276—284. A puha sziget neve *láp*. GYÖRFFY I.: Nagykunsági krónika 1941. 40. A szó finnugor eredetére vö. SZINNYEI: Magyar Nyelvhasználat VII. kiad. 142. A régi nyelvben és a mai népnyelvben még több elnevezés van a sziget különböző fajainak elnevezésére: *laponyag* GYÖRFFY Föld és Ember 1922. 1. sz. MNy. 18:66 *porond* = folyamban képződött fövény v. kavicssziget. MTsz. CzF. GYÖRFFY i. h. Az víz koezoel való *porond* = insula. Ver Verb. NySz. *porongy* = olyan zátony, amelyet már növényzet, nev. fűzféle borít. MTsz. *porong* = *porondos* hely a vizeknél. MTsz. Magyar Népnyelv (Debrecen) 1939. I. 135. *zátony* = föltorlódott fövény a folyók, tavak, tengerek fenekén v. fölmagasodó sziklás vízfenék. CzF. Szláv eredetű, vö. BÁRCZI SzófSzót. 343 *zaton* 1254 *zaton* 1386 = insula. *Zaton Zygeth* 1400 Oklsz. *zátony* = sziget MTsz. *zsombék*, *zsombik* = víz-állós helyeken kiálló hant. KRESZNERICS: Magyar Szótár. CzF. MTsz. *Sombik* 1396 Oklsz. *szimó* = árvíz alkalmából a vízből foltokként alig kibukkanó (gyepes, füves) földhátak. Nyr. 26:284. 40:364. MTsz. *pan-dalló* = félszigetszerű homokzátony. CHOLNOKY J. A Balaton hidrogr. 284.

A legközelebbi rokon nyelvekben: a vogulban a *tump*, *tomp* (= domb) szó is szolgál a sziget elnevezésére. SZINNYEI NyH. VII. kiad. 142. Az osztjakban különböző elnevezések vannak a sziget különböző fajaira. PAASONEN: Ostjakisches Wörterbuch 1926. 185, 51 stb. PATKANOV: Irtis-osztják Szójegyzék. NyK. 31:193.

Az a kérdés tehát most már, vajjon *Szeged* városának nevében a *sziged* szó szög-, ékalakú földnyelv jelentése vagy pedig sziget (insula) jelentése rejlik-e, az előbbtől vagy az utóbbtól kapta-e nevét.

A szegedi talajkutatások szerint Szeged három kiemelkedő, szi-

getszerű földhátan épült: a Belváros, Alsóváros, Felsőváros. „A városnak ezen szigetek között elterülő többi része mélyebben fekszik. Ezek a zeg-zügos vályúk hozzávetőleg a nagykörút irányában egyesülnek és azt tanúsítják, hogy egykor itt a Tiszának egyik haloványa vette körül a Belvárost“. KOGUTOWICZ K.: Szeged emberföldrajzi problémái. Föld és Ember 7:14 Vö. még REIZNER J.: Szeged története I. 31 KISS FER., TONELLI S., SZIGETHY V.: Szeged (Magyar Városok Monografiái) 1927. 4—5. l. Közelebbről is meg kell határoznunk, mily fajta sziget lehetett Szeged ősi települő helye. A városnak legrégebb (XVI., XVII., XVIII. sz.-beli) fennmaradt képei (l. ezeket REIZNERnél és EPERJESSY K.: Szeged legrégebbi látképe. Föld és Ember 8:1—3. l. Ugyanez a Szegedi Szemlében 1928. I. évf. 8. sz.) szerint a Vár és a Belváros (Palánk) nem szögben, nem ékben végződő sziget volt, s ebből valószínű, hogy az ősi település sem volt ilyen. Ezen az alapon a sziged szónak két folyó összefolyásában keletkező szögszerű földnyelv jelentése, vagy szögben, ékben végződő sziget (insula) jelentése nem volt alkalmazható az ősi⁸ szegedi telep elnevezésére; de későbbi, nem-szögben végződő sziget jelentése sem, mert ez a jelentése aligha volt már meg a honfoglalás-ideje körül, Szeged keletkezésekor és elnevezésekor.

Egy 1431. évi oklevélben (VARGA F.: Szeged város tört. 222.) Szeged-Felsőváros *Felsewzygeth* néven szerepel, holott Szeged-Belvárost az oklevelekben nem szigetnek, *insulának* írják, hanem *opidum-*, *castrum-*, *civitas-*, *Szegedi-városnak* (REIZNER, VARGA F. i. m. oklevéltára), Szeged-Alsóvárost pedig *Civitas de Zeged-inferiori* 1369 *Civitas inferior* 1369 *civitas Alzeged*-nek 1412 (VARGA F. i. m. 205. 216). Nyilvánvaló, a *Felsewzygeth* elnevezés későbbi eredetű a *Szeged*, *Alszeged* elnevezésnél.

Van azonban Szeged átellenében, Szeged régi képein és térképein⁹ is nagyon szembetűnő, jellegzetesen szögben végződő földnyelv a Tisza és Maros összefolyásában. A *sziged* szónak e két folyó összetalálkozásában keletkező szög jelentése rejlik Szeged város nevében. Szegednél egyrészt kanyarodik a Tisza nyugat felé, másrészt a Maros ömlik bele, ezáltal jellegzetes szög keletkezik ott. Régen még jellegzetesebbé tette a Tisza-Maros szöget az, hogy a Maros régebben a mainál délebbre torkollott bele a Tiszába. Vö. Századok 1883. 298.

A csongrádmegyei *Szeged* neve jelentésének megállapításához segítségül kell vennünk a név itt kifejtett etimológiáján kívül még az ország különböző részsein régen előfordult, többi *Szeged* helynevet is. Ezek a következők:

1. *Zewged* 1363 *Zeged* 1425, 1464 *Zeuged* 1471 CSÁNKI i. m. I: 180, 1641 Magy. Tört. Tár. 6: 136 Borsod m. Ma *Sajó-Szöged*. A község régi település, bronzkori hamvvedrek kerültek ott elő. Vö. Arch. Értesítő 1877. XI. 192, 1884 III. 135. BOROVSZKY S.: Borsod vm. tört. 1909 I. 4. Téralaktól kapta nevét, vízkanyarulatban levő szögtől. Fekvésére vonatkozólag a következőket volt szives kéresemre közölni BOBOVNICZKY GY., ottani lelkész: „*Sajószöged* nem szigeten fekszik. A Sajó kiszögellésénél épült. A hagyomány

szerint, amit most Marasztanak neveznek, az a folyó régi medre volt, és mostanában akkor van benne víz, ha a Sajó kiöntéséből visszamarad. Ez a Maraszt a kiszögellés, amiben csak álló víz van, a mostani Sajó medre kb. 1 km-re van. A Sajó ide tehát régen ék alakban tört és e körül épült a falu. Régi írásokban, 1763-as anyakönyvekben Szögedet lehet olvasni, hosszú ő-vel, ami később megrövidült.“

2. *Zeged* 1453 Temes m. CSÁNKI i. m. 2:63 LIPSZKY Répertoriuma (1808) és a Helységnevtár (1913) nem ismeri.

3. *Zegued* 1261 A XII. sz. vége felé *e* és *i* előtt kezdenek *gu-t* is írni *g* jelölésre, megkülönböztetésül a *gy*-től, amelyet ugyanekkor *gi-* v. *gy*-vel is jelölnek. KNIEZSA: A magyar helyesírás a tatárjárásig. MNy. 24:265 GÁCSER I.: Az 1211. tihanyi összeírás helyesírása és hangtana. 1941. 9. Zala m. Zalai Okl. I. 38 FÜSSY T.: A zalavári apátság tört. 1902. 511 CSÁNKI ezt a névet nem említi. FÜSSY szerint (i. m. 498. 511) *Zegued* azonos *Zigeth*-tel, közel a Kanizsa folyóhoz, ma *Gelse-Sziget*. CSÁNKInál (3:111—112) ez utóbbira a következő adatok vannak: Poss. *Zygeth*, insula Zyderyeszygeth. Gelsével szomszédosak. 1320 Anjouk. Okmtr. 1:551 Possessiones Gelse et *Zygeth* 1446. Zalai Okltr 2:53 Poss. Zerdahelygethe és poss. *Zygeth* aliter Zele-zigethe 1487 CSÁNKI szerint ma *Gelse-Sziget*. Nagykanizsától északra, Szerdahely szomszédságában. A II. József korabeli térképen *Kis-Szigeth* néven szerepel.

SZABÓ ISTVÁN, gelseszigeti tanító *Gelsesziget* fekvésére vonatkozólag a következő fölvilágosítást írta nekem: „A község egy észak-déli irányban húzódó domb és egy valamikor mocsaras (égerfás mocsár) terület közötti sík területen fekszik (kb. 1.5 km. széles). A község észak-déli fekvésű. A mocsár még ezelőtt 80—90 évvel megvolt, a legöregebb emberek még emlékeznek reá. A mocsár lett csapolva, vizét a Principális-csatorna vezeti le a Murába. Ez a terület ma rétság. Tehát a község fekvése a domb és a mocsár között volt szigetszerű, innen volt a neve régen csak: *Sziget*.“

Poss. *Scegede*, *Scedege* 1347 Zalai Okl. 1:454—5 *Zedege* 1392 *Zedegyn* 1394 CSÁNKI 3:103. Talán az *-i* nomen possessi képző régi *-é* alakja (*Bache* = Bácsi stb.) rejlik a szó végében. SZINYEI i. m. 100. Vö. PAIS D. MNy. 7:169.

4. Terra *Zegued* iuxta fluvium *Okur* 1279. 1281 stb. Az 1542. évi adólajstromban *Zygedy*. „Úgy látszik, Kis-Telek, Monos-Okorsat. környékén feküdt. (Vaiszlótól é.) Egy 1494. évi oklevél azonban közelebb hozza Nagy-Vátyhoz“. CSÁNKI 2:523—4. Vö. még NÉMETH B.: Szigetvár tört. 1903. XVIII. I. (a végén).

5. *Zeged* 1378 Abaúj vm. A Perényiek birtoka volt. ZICHY Okmt. 4:34 *Zegeed* 1380 Uo. 169—170 (háromszor így) CSÁNKI nem említi. REIZNER szerint (i. m. 32) Abaúj-megyében Oltván, Kazafölde és Seleb közt feküdt egy 1392. évi oklevél szerint.

6. *Zeged* 1430 Szabolcs m. CSÁNKI 1:525. A Helységnevtár (1913) nem ismeri.

7. *Scequed* (qu = k, g?). A fehérvári keresztések 1193. évi oklevelében fordul el. MIKOS J. (MNy. 31:293) szerint talán egy Sze-

ged (vagy Széked) helynévvel azonos., CSÁNKI egyiket sem ismeri. (3:295 skl.).

8. Szeged. Torontál m. LIPSZKY: Repertorium 1808. 676. CSÁNKI (2:124 skl.) nem említi, a Helységnévtár (1913) sem ismeri. CzF. 5:1108 szerint Új- v. Kis-Szeged falu Torontál m.-ben. KOLLERFFY: Ortslexicon 1875. 915. l. Magyarázatunkhoz nem használható.

9. Szegedház Szuha faluhoz tartozó pusztá. Zemplén m. KOLLERFFY: Ortslexicon 1875. 915. l. CSÁNKIban és a Helységnévtárban (1913) nincs meg.

Ezek közül a Szeged nevű helynevek közül csak Sajó-Szeged fekvése határozható meg közelebből, némiképp Gelse-Szigeté is, a többi megfelelő közelebbi adatok híján nem, ezért ez utóbbiak Szeged városának nevével kapcsolatban további következtetésekre egyelőre nem nyújtanak megfelelő alapot.

KLEMM ANTAL

¹ Szeged. Szerk. KISS FER., TONELLI S., SZIGETHY V. 1927. 2. l.

² A zug, scug ü-vel olvasandó, tehát nem a mai zug szó rejlik benne, erre a 18. századig nincs biztos adat. Vö. Nyr. 28:435. 29:473. 40:370 BÁRCZI Szófsz.

³ A tihanyi apátság 1055. évi alapítólevelében (vö. ERDÉLYI L.: A tihanyi apátság tört. 1908 I. 490, 629) az apátság egyik földjéről van szó, mely szögben összemelő két út között terült el. Az egyik út neve ziget zadu (sziget szádu = a sziget, szögalakú térség bejárata). A sziget szó végén itt az eredeti d helyén t van már, talán a rákövetkező sz-hez való hasonulása miatt. A téralakra vö. ERDÉLYI L. i. m. 375.

⁴ Pl. a Tisza-Maros szög. Máramarossziget is ily szögön épült a Tisza és az Iza összefolyásánál. Oppidum Szigeth 1326 FEJÉR Cod Dipl. VIII. 6:91 in Szigeth 1349 MIHÁLYI J.: Máramarosi diplomák. 1900. 29 Vö. még CSÁNKI i. m. 1:445 Térképen szlávul Sihot a neve.

⁵ A Tisza sok ily szeglet alkot kanyarulataival, vö. REIZNER i. m. 32 Szeget = vizkanyarodásnál való térszeglet. KRIZA Vadr. 517 MTsz.

⁶ Ilyen a mai Tihanyi félsziget. A régi oklevelekben insula néven fordul elő: insula 1055. ERDÉLYI L.: A tihanyi apátság tört. 1908. I. 488 insula Tyhon 1231 Uo. 518 insulam que appellatur Thyhan 1267 Uo. 526 ad insulam Tikoniensem 1417 645 in eadem insula Tyhaniensi 1625 Uo. 772 insula Tihaniensis 1706. SÖRÖS P.: A tihanyi apátság tört. 1911 II. 713 in insula 1706 Uo. 714. — A magyar oklevelekben sziget néven fordul elő: a tihanyi sziget 1647 ERDÉLYI L. i. m. 799 Tihany sziget 1647 Uo. 799 Tihany szigetbe 1671—1687 Uo. 817 a tihanyi szigetben. 1790 SÖRÖS P. i. m. 869. Ezek a magyar adatok, minthogy késő időből valók, a sziget szó eredetének magyarázatához nem nyújtanak alapot.

Némely írók mint félszigetet (paeninsula, Halbinsel) említik Tihanyt. Így LAZPUS F., BONFINIUS, RANZANUS P., OLÁH M., ORTELIUS, SAMBUCUS J., MERCATOR G. peninsula néven említik, Heltai G. sziget, félsziget néven. Vö. MAKAY B.: A Balaton a történeti korban. 1913 KORABINSKY J.-nál Halbinsel. Vö. CHOLNOKY J.: A Balaton hidrografiája, 1918. 6. l. A Balaton Tudom. Tanulmányozásának Eredményei. A Magy. Földr. Társ. kiad.

Arra a kérdésre vonatkozólag: sziget volt-e a tihanyi félsziget valami-

kor és Tihany aszófői nyakán levő csatornaszerű mélyedésre vonatkozólag, mellyel állítólag összekötötték a rómaiak a Balaton vizét a tihanyi földnyelven át Galerius császár idejében, vagy későbbi eredetűre vö. JALSOVITS A.: A tihanyi apátság tört. 1889. 15. GYULAI R.: Tihanyi építkezések és régiségek (ERDELYI L. i. m. 472 skl.). MAKAY B. i. m. 188 CHOLNOKY J. i. m. 4. skl. CHOLNOKY szerint a félsziget nyakán tóvíz nem volt „Ilyenféle elárasztásnak azonban nyoma sincs, a félsziget nyakán tavi üledéket nem találunk.“ i. m. 6.

⁷ Pl. a *Margitsziget*, a *Csepelsziget*, nevükre vö. PESTY: Magyarország helynevei. CSÁNKI i. m. EtSz. OklSz.

⁸ A település korára vö. ZSELINSZKY M.: Csongrád vármegye tört. 1897. I. 45. 86.

⁹ REIZNER i. m. I. 320—1. l. között. KOVÁCS J.: Szeged népe 21. l.

A tudományos gondolkodás^{*)}

— Kornis Gyula könyve. —

EURÓPA kétségtelenül több, mint az a föld, az a félsziget Ázsia tömbjén, amelyet a földrajz tart számon ezen a néven. Európa nekünk elsősorban és főként egy szellem, az észnek és szabadságnak az a szelleme, mely az idők folyamán olyan kultúrát, olyan emberi életstílust teremtett, ami erről az aránylag kicsiny területről kiindulva századunk elejére úgyszólván elárasztotta és meghódította az egész földgolyót, s a magas Észak hőmezőire épp úgy behatolt, mint Afrika őserengeteibe, és felébresztette Ázsia önmagukba roskadt, szunnyadó kultúráit is. Európát szeretni annyit jelent, mint szeretni egy bizonyos szellemet, amely különösen a keresztény vallásban, de nyomban utána a vele összefüggő és belőle táplálkozó racionális tudományban, valamint a reája épített technikában és racionális gazdálkodásban öltött testet. Európa akkor született meg, mikor az ember az antik görögországban ráeszmélt arra, hogy ez a világ nem összeviesszaság, nem véletlen események és önkényes elhatározások eredménye, hanem szigorú rend és benső törvényszerűség, s hogy ezt a rendet és törvényszerűséget az emberi ész meg is tudja ismerni, mert a világ a maga egészében észszerű. Európa ezzel a gondolattal szakadt el Ázsiától, amelynek hite szerint a világ nagy összeviesszaság, az emberi élet pedig a véletlennek és a zsarnoki akaratnak kiszolgáltatott esendő zsákmány. Éppen ezért az ázsiai emberben valami mélységes világmegvetés él: elfordulni, szabadulni igyekszik tőle. Vallásai tehát ennek a világtól való elfordulásnak megnyilvánulásai, tudománya pedig babona és varázslat, mellyel a világ ellenséges hatalmait szeretné megszedíteni, ártalmatlanná tenni, de fogalma sincs arról, hogy ebben a világban lehetséges volna valami eleve megszabott rend és észszerűség.

* A tudományos gondolkodás. A tudós lelki alkata. Budapest Franklin 1943. 2. kötet.